

**ДИСТАНЦІЙНИЙ АСОЦІАТИВНИЙ ЕКСПЕРИМЕНТ І
ПРОФЕСІОЛОГІЧНИЙ АНАЛІЗ У ВИВЧЕННІ
ПРОФЕСІОНАЛІЗМУ ТА МАЙСТЕРНОСТІ ОСОБИСТОСТІ**

В. В. Рибалка,

доктор психологічних наук, професор,
Інститут педагогічної освіти і освіти дорослих
імені Івана Зязюна НАПН України,
м. Київ, Україна.

Проблема соціально-економічного розвитку держави та добробуту її громадян тісно пов'язана з рівнем професіоналізму та майстерності, що властиві суб'єкту конкретної трудової, професійної діяльності. Тому **метою** нашого дослідження стало психологічне вивчення професіоналізму та майстерності, що виступають головними атрибутами особистості професіонала та майстра.

Для вивчення особливостей розвитку професіоналізму та майстерності треба розрізняти їх розуміння, з одного боку, науковцями, зокрема психологами і педагогами, для яких вони виступають предметом дослідження, а з іншого – звичайними професійними працівниками, в тому числі і професійними психологами та педагогами. При цьому важливо знати, зокрема, особливості процесу асоціювання, який відбувається на підсвідомому рівні і супроводжує професійну діяльність особистості.

Значення асоціацій настільки важливе, вони настільки природно включені у творчий процес особистості, що часто не помічаються самим суб'єктом творчості. Тому людина часто характеризує своє мислення, творчість іншими поняттями, обходячи асоціації, що призводить до суттєвих помилок у розумінні психічних процесів. Проте асоціативний процес все ж таки розглядається у деяких сучасних дослідженнях, прикладом чого є стратегіальна теорія творчої діяльності, яка запропонована відомим українським психологом В.О.Моляко[3]. Як на наш погляд, саме йому належить пріоритет у вивченні вищого свідомого понадасоціативного рівня регуляції творчого процесу через так звані стратегії, зокрема такі як аналогізування, реконструювання, комбінування, універсальна,

спонтанна. Слід зазначити при цьому, що назви цих стратегій чітко кореспондують з назвами асоціацій – схожості, контрасту, суміжності, випадкових тощо. Фактично мова йде про два види проасоціативних процесів, один з яких, власне асоціативний, відноситься, на наш погляд, до психогенетичного рівня психіки (що є глибинним, інтуїтивним тощо), а другий, тобто стратегіально-асоціативний, до психофенотипічного, психологічного рівня діяльності особистості. Цікавим є з'ясування того, як співвідносяться ці рівні функціонування психіки в контексті організації творчої професійної діяльності.

Зазначене диктує необхідність повернення в експериментальне дослідження творчої діяльності методу асоціацій. Тому для вивчення особливостей зазначених вище понять професіоналізму та майстерності як властивостей професіоналу і майстра вважаємо за доцільне використати як мінімум два спеціальні методи дослідження, зокрема, професіологічний аналіз зазначених вище понять (їх теоретичного визначення), а з іншого боку – давно відомий в науці асоціативний метод [6]. При цьому нас цікавило, як асоціативно реагує звичайний фахівець на ці поняття і як це співвідноситься з їх теоретичним визначенням у психопедагогічній науці.

У відповідності із зазначеним вище, наведемо спочатку декілька наукових визначень спеціалістами вибраних для дослідження понять «професіоналізм» і «майстерність», а після цього проаналізуємо результати асоціативного експерименту з цими поняттями.

Професіоналізм розуміється спеціалістами як «сформована в процесі навчання та практичної діяльності готовність до компетентного виконання функціональних обов'язків, що гідно оплачується; рівень майстерності у професійній діяльності, що відповідає рівню складності роботи. Розвиток професійності зумовлений зростанням рівня складності виробничих завдань... Робітник з високим рівнем професіоналізму адекватно реагує на виробничі ситуації, вирішує поточні завдання з метою максимального наближення параметрів робочих процесів до оптимальних». Цікаво, що за своїм первісним значенням, у латинській мові, термін «професіоналізм» (*profiteer*) означає

оголошення своєї справи (2, с. 742) та її майстерне виконання. Фактично таким чином визначається носій вказаних властивостей – професіонал.

Порівняємо з цими визначеннями та їх ознаками ті, що визначаються нами в ході асоціативного експерименту, для чого був обраний один з його варіантів – широко відомий метод вільного асоціативного експерименту. Останній дозволяє визначати асоціативні поля партнерів спілкування, їх структуру, якісні та кількісні параметри. В якості слів-стимулів виступають означені вище поняття – професіоналізм, майстерність. Ще одна особливість обраної методики полягає в її дистанційному характері, що відповідає нинішнім умовам пандемії COVID-19. Відповідно до цього, презентація вербального стимульного матеріалу і передача експериментатору відповідей піддослідних відбувалися за допомогою Інтернету. Процедурі такого вільного, з елементами направленою, асоціативного експерименту відповідала наступна інструкція:

«Пропонуємо Вам взяти участь у свободному асоціативному експерименті з вивчення проблем професіоналізму та майстерності. Вам треба послідовно актуалізувати по п'ять слів-асоціацій на кожне з наведених далі двох слів-стимулів. Мова йде не про розгорнуте визначення цих слів, а саме про слова-асоціації, які Вам приходять на ум у зв'язку з кожним прочитаним словом-стимулом. Працювати слід скоріше швидше, ніж повільно. Користуватися словниками, довідниками та науковими працями не можна. Отже, послідовно (спочатку на перше слово-стимул, а потім на друге) актуалізуйте та запишіть свої слова-асоціації.

Вкажіть, будь ласка, в кінці досвіду свої Прізвище, Ім'я, По-Батькові, посаду і місце роботи, (вчене звання, науковий ступінь), дату народження, вік. Перешліть результати експерименту на нашу електронну адресу».

На основі проведеного з 15 піддослідними (професійні психологи, педагоги, лікар, вчителі – віком від 31 до 74 років) асоціативного експерименту було складено спільні для них асоціативні поля на кожне зі слів-стимулів. В них слова-асоціації розташовані у певному порядку, що визначає структуру цього поля. Спочатку наводяться асоціації з найбільшою для піддослідних частотою актуалізації

асоціацій (частота вказується у дужках). Це ядро або центр асоціативного поля – в ньому містяться асоціації з частотою актуалізації, більшою за одиницю (4, 3, 2 – в тексті вони виділені полужирним шрифтом). Далі розташовується перехідна зона асоціативного поля, яка утворюється асоціаціями з частотою (2) та (1). У перехідну зону входять асоціації з очевидною смисловою ідентичністю відносно слова-стимула. Перехідна зона виділена прямим шрифтом. У периферію асоціативного поля включаються слова, що зустрічаються один раз – вони розташовуються у порядку убутання їх смислової ідентичності слову-стимулу і навіть включають асоціації з нульовою та протилежною ідентичністю. Отже, наводимо далі 2 сумарні асоціативні поля у визначеному порядку, як результат кількісної та якісної обробки протоколів експерименту:

ПРОФЕСІОНАЛІЗМ: *досвід (практичний досвід) (4), автоматизм (3), кваліфікованість (3), професія (2), майстерність (2), компетентність (2), знання (2), умілість (2), уміння (2), навички (2), основа професії, вищий рівень оволодіння професією, зрілість, успішність, упевненість, невимушеність, самодостатність, незалежність, організованість, креативність, принциповість, багатотрудство, інтерес, швидко, якісно, володіння, набуток, теоретик, практик, властивість, якість особистості, здатність, покликання, авторитет, успіх, працелюбність, усвідомленість, інформативність, найкраще виконання, ефективність, чіткість, конкретність, здатність, індивідуальність, творчість, фундаментальність, самовдосконалення, співпраця, праведність, етичність, спілкування, розвиток, наполегливість, самовпевненість, боротьба, перемога, служіння, результат, зразок, довіра, совість, необхідність для тієї сфери діяльності, яку практикуєш, комунікабельність, точність, старанність, заздрість.*

МАЙСТЕРНІСТЬ: *унікальність (3), уміння (3), якість (3), умілість (2), навичка (2), професіоналізм, вдача, успіх, сила, міць, всесущність, гармонія, інтерес, бажання, комунікабельність, задоволення запитів, інтересів, художність, мистецтво, зрілість, ловко, швидкість, філіграність, віртуозність, надійність, досконалість, довершеність, здатність, вправність, вишуканість, обізнаність у*

справі, вищий рівень професіоналізму, віртуозність, ефективність, обдарованість, досвідченість, вчитися, талант, компетентність, вправність, працелюбність, навички, «золоті руки», продуктивність, винахідливість, обґрунтованість, досвід, аналіз, виправлення помилок, відстеження результатів, ініціативність, пошук, творчість, інноваційність, досконалість, свобода, задоволення, завантаженість, попит, боротьба, мудрість, любов, майбутнє, натхнення, віра, сяння у повному обсязі свого потенціалу, експресивність, сміливість, завзяття, черга.

Кількісний та якісний аналіз отриманих даних свідчить про те, що сумарні асоціативні поля 15 піддослідних частково співпадають, але значною мірою відрізняються одне від одного як за своїм змістом, так і за структурою. Так, майже у ці асоціативні поля входять поняття обдарованості, таланту, якості, ефективності, особистості тощо. Якщо ж порівняти отримані асоціативні поля з теоретично визначеннями відповідних понять спеціалістами, то виявляється, що асоційоване розуміння принципово відрізняється від теоретичного своєю життєвістю, плюралізмом, багатоваріативністю, індивідуальністю. Це зрозуміло, оскільки професіоналізм і майстерність впливають із життєдіяльності та повсякденного спілкування особистості, що значною мірою відрізняється за своїми конкретними життєвими ознаками від абстрактних загальних атрибутів «точно», теоретично визначених наукових понять.

Ядерні складові асоціативних полей, як правило, містять у собі асоціації схожості, смислові, причиново-наслідкові, системні, тоді як периферійні включають контрасні, механічні, випадкові, негативні тощо. В цьому плані структура асоціативних полей начебто відповідає побудові живих, зокрема статевих клітин організму людини.

Підкреслимо це – асоціативні поля піддослідних, в цілому, відображають життєві характеристики слів-стимулів, тобто професіоналізму та майстерності, що суттєво відрізняє їх від абстрактних та узагальнених теоретичних характеристик. Це треба враховувати при оцінці особливостей використання асоціацій партнерами професійного спілкування та спільної професійної діяльності.

Слід відмітити також велику варіативність смислів в межах асоціативних полей професіональних за своєю підготовкою і досвідом піддослідних. Частина периферійних асоціацій явно відповідає здоровому глузду, практичним аспектам розуміння слів-стимулів. Складові ж ядра асоціативного поля і частина перехідної зони відображають переважно сутнісні аспекти теоретичної характеристики слів-стимулів. Водночас крайні елементи периферії асоціативного поля помітно втрачають строгі атрибутивні ознаки вихідних понять і частково перетворюються на метафори або, як зараз кажуть, фейки, демонструючи в деяких випадках ознаки професійного жаргону.

Говорячи про те, що актуалізація або самоактуалізація асоціацій певною мірою моделює механізм процесу мислення та спілкування, можна припустити, що відносна точність і адекватність асоціативного процесу утворює певні передумови для розуміння і виконання особистістю творчої професійної діяльності. При цьому доцільно не протиставляти зміст асоціативних полей теоретичним визначеннями взятих для експерименту слів-стимулів, а сприймати їх як полярні позиції у цілісному розумінні творчості та спілкування.

Може бути висунута гіпотеза про існування певного порівневопроасоціативного механізму творчості, коли підсвідомий психогенетичний асоціативний процес постачає особистості різноманітні нові ідеї, які поступово усвідомлюються і піднімаються до стратегіального рівня регуляції творчості і виступають основою для розгортання змісту і процесу творчої діяльності.

Традиційно творчий процес розглядається науковцями переважно як послідовний, сукцесивний, суто «горизонтальний» процес, який відбувається поетапно за певною схемою, приміром: «мотив–предмет–мета–метод досягнення результату–емотив» [5]. Асоціативний же експеримент свідчить про доцільність розуміння творчого процесу у професійній діяльності та спілкуванні як горизонтально-вертикального процесу. Вертикальна складова цього процесу реалізується у вигляді міжрівневих переходів між асоціативним (психогенетичним), логіко-психологічним (логічні та психологічні операції особистості) та стратегіально-психологічним рівнями на кожному етапі творчої

діяльності. При цьому відбувається свідомий пошук результату на соціально-стратегічному рівні (який виконує функцію соціально-індивідуальної макро-предметної регуляції у просторово-часовому масштабі предмету діяльності), на індивідуальному-міжособистісному рівні (з використанням мініоперацій формальної логіки) та асоціативному інтуїтивному психогенетичному (нано-спадковому) рівні. Це вірогідно пояснює феномен виникнення рішення у формі інсайту та його виведення по вертикалі на соціально-стратегіальний рівень презентації і використання в соціумі.

Звичайно, що виявлений у дослідженні послідовно-паралельний сукцесивно-порівневий діяльнісно-проасоціативний механізм, який включає в себе дію психогенетичного рівня асоціацій, психологічного та стратегіально-мегаасоціативного рівня регуляції творчої діяльності, потребує свого подальшого уточнення.

Висновок. Результати проведеного дослідження свідчать про необхідність подальшого більш глибокого вивчення, розвитку і навчання особливого діяльнісно-асоціативного механізму мислення, сприймання, спілкування професіонала, майстра, які реалізують їх творчий потенціал.

Література:

1. Большая психологическая энциклопедия. Москва: Эксмо, 2007. 544 с.
2. Енциклопедія освіти / Акад. пед. наук України; головний ред. В.Г.Кремень. Київ: Юрінком Інтер, 2008. 1040 с.
3. Зязюн І.А. Філософія педагогічної дії: Монографія. Чернігів: Вид. від. ЧНУ імені Богдана Хмельницького, 2008. 608 с.
4. Моляко В.А. Техническое творчество и трудовое воспитание. Москва: Знание, 1985. 80 с.
5. Рибалка В.В. Методологічні проблеми наукової психології.: посібник В.В.Рибалка. Київ: Талком, 2017. 245 с.
6. Сахарный Л.В. К тайнам мысли и слова: Кн. для внекл. чтения. 8-10 кл. Москва: Просвещение, 1983. 160 с.